

НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКІ СИСТЕМИ З НОМІНАЛЬНИМИ ПРЕЗИДЕНТАМИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ¹

У сучасній політичній компаративістиці відбувається виокремлення двох методологічних підходів щодо розуміння політичних (і конституційних) систем республіканізму – дихотомічного та трихотомічного. У першому до уваги взято розгляд президенталізму та парламентаризму. А в другому ж аналіз розширено категорією напівпрезиденталізму. Ініціювання розгалужень у заданому напрямі спричинене неоднозначним трактуванням тих політичних систем, які частково (формально і фактично) наближуються до парламентаризму й президенталізму. Крім того, інколи виникають методологічні непорозуміння щодо розмежування напівпрезидентських і президентських, напівпрезидентських і парламентських форм республіканізму. У значній мірі останній ракурс зазначеної проблематики спостерігаємо на прикладі деяких країн Європи: Австрії, Ірландії та Ісландії (із 1945 р.), Болгарії та Словенії (із 1991 р.), Словаччини (із 1999 р.), Фінляндії (із 2000 р.), Чехії (із 2012 р.) – задля них властиві інституційно слабкі президенти, які, тим не менш, обираються всенародно. Саме тому окремі науковці іменують їх напівпрезидентськими, а інші – парламентськими республіками. Вважаємо, що цю дилему доцільно вирішити.

Для цього за основу взято трихотомічний підхід до аналізу сучасних форм республіканізму. При цьому наголос було зроблено на конституційних атрибутах політичних систем, котрі виокремлено Р. Елгі [5]. У першу чергу, мова йде про президенталізм – конституційний тип республіканської системи, де існує посада всенародно/безпосередньо обраного на фіксований термін президента, а члени урядового кабінету (адміністрації президента) не є колективно відповідальними перед парламентом. По-друге, необхідно дефініювати парламентаризм – це є конституційний тип республіканської системи (а можливий також монархічний парламентаризм), де глава держави позиціонується як особа, котра отримує свої повноваження на підставі непрямих/небезпосередніх виборів, а прем'єр-міністр і урядовий кабінет є колективно відповідальними перед парламентом. По-третє, окреме місце отримує категорія напівпрезиденталізму – такого конституційного типу республіканської системи, в якому є посада всенародно (чи безпосередньо) обраного на фіксований термін президента, а також прем'єр-міністра і кабінету, які колективно відповідальні перед парламентом. Видима перевага зазначеного трактування конституційних систем полягає у тому, що в даному випадку ми не повинні робити жодних посилань на реляційні властивості політичного процесу – саме тому відбувається уникнення елементів суб'єктивізму в класифікації [1]. А це означає, що виокремлення різних конституційних систем варто проводити поза трактуванням сили повноважень президентів. Річ у тому, що повноваження останніх змінюються в залежності не лиш від конституційних, але й політичних

¹ Представлено як тези звітної наукової конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2013.

передумов (всі політичні передумови, особливо в межах напівпрезиденталізму, створюються за результатами виборів – зокрема, парламентських, оскільки саме перед парламентом є колективно відповідальний уряд) [4].

У відповідності щодо зазначеної логіки, стає очевидно, що всі згадані вище країни є напівпрезидентськими. Але в заданому випадку значення набуває той факт, що напівпрезидентські республіки бувають різними: насамперед, з огляду на формальний і фактичний вплив різних інституційних акторів. Слідуючи ідеї напівпрезиденталізму, очевидно, що конституційні системи такого типу можуть відрізнитись за повноваженнями, які виконують президенти. Річ у тому, що між напівпрезидентських країн є такі, де глави держави є слабкими/номінальними (і відповідно, значно сильнішими є прем'єр-міністри і урядові кабінети), а також такі, де весь політичний процес відбувається навколо президентів, тобто останні є "всесильними"/суперпрезидентами (відповідно, ослабленими є повноваження прем'єр-міністрів і урядових кабінетів) [3]. Першу групу репрезентують згадані вище країни, а другу – наприклад, Азербайджан (із 1995 р.), Росія (із 1993 р.), Білорусь (із 1996 р.) тощо (це доводять різноманітні методики оцінювання сили президентів – зокрема, А. Сіароффа, Т. Фрая, М. Шугарта та Дж. Кері тощо). Детально розглянемо першу групу країн, які ми іменуємо напівпрезидентськими з номінальними (церемоніальними) президентами.

Патернами цих систем, згідно зауважень Р. Елгі (також у плані відмінності сили глави держави і глави уряду серед напівпрезидентських систем необхідно виокремлювати "високопрезиденталізовані системи" й "системи збалансованої влади"), є наступні особливості: зазвичай, ці системи функціонують за логікою парламентаризму, хоча їх ініціальна природа (та природа головних інститутів) є напівпрезидентською; у цих системах, звично (крім періоду інституційних криз), президент позиціонується як "символічний лідер нації", який практично не має конституційних та політичних повноважень, й вважається номінальним главою держави, але не активним творцем політичних рішень; у цих системах реальна (виконавча/державна) влада належить прем'єр-міністру, який відповідальний за всі аспекти політичного курсу країни. Вкрай рідко факт "всезагальності виборів президента" (в силу його номінальних повноважень) означає, ніби легітимність його влади буде спрямована проти легітимності прем'єр-міністра. Тим не менш, це не означає, що інституційно і політично глава держави не може бути прямим конкурентом глави уряду (в періоди інституційних криз) [6].

Застосовуючи інші класифікації напівпрезидентських систем щодо країн з номінальними президентами, слід зауважити, що останні завжди вважатимуться прикладами наступних моделей – прем'єр-президенталізм (якщо до уваги брати підхід М. Шугарта і Дж. Кері [8] – його гомологом є президент-парламентаризм у напівпрезидентських системах, переважно, зі сильним президентом), система уніфікованої більшості (якщо до уваги брати теоретико-методологічні вказівки С. Скач [10], очевидно, що напівпрезидентські системи з номінальними главами держав вкрай рідко функціонують в умовах систем розділеної більшості або ж розділеної меншості – хоча саме когабітація/система розділеної більшості може свідчити про напівпрезидентську природу конституційної/політичної системи).

Тим не менш, не всі дослідники дотримуються думки, що такі країни варто класифікувати як напівпрезидентські. Зокрема, А. Сіарофф трактує їх як моделі парламентаризму із номінальною владою президента [9] (цікаво, що дослідник не виокремлює напівпрезиденталізму як самостійної моделі республіканізму). Схожі висновки запропоновано С. Озсої, що трактує ці системи як "незвичайні парламентські моделі з виборними, але слабкими президентами" [7]. Вважаємо, що ці висновки не зовсім відповідають дійсності, бо аналізовані країни можуть функціонувати за логікою парламентаризму і за логікою напівпрезиденталізму. Про це нам чітко свідчать процедури/періоди когабітацій², коли президентські повноваження можуть політично зростати (когабітація властива винятково для напівпрезидентських систем; цікаво, що в моделі з номінальними президентами когабітація є причиною фактичного зростання повноважень саме глав держав, а в моделі з сильними президентами – саме повноважень прем'єр-міністрів). Річ у тому, конституційна влада президента – важливий індикатор аналізу, проте для його більш чіткого висновку потрібне врахування лінійного взаємовідношення із-поміж формальними і реальними політичними повноваженнями. Президент з слабкими формальними повноваженнями (номінальний президент) може мати сильні політичні повноваження, якщо він у діяльності опирається на більшість в парламенті. Адже у такому випадку главі держави легше втручатись у процес законотворчості – в нього виникає можливість примусити прем'єра ініціювати і проводити законопроекти, які відображають курс саме президента.

Саме за цією логікою дуже часто функціонували аналізовані країни Європи із так званими "номінальними президентами". Річ у тому, що практично у всіх з них когабітація мала місце: в Ірландії – одинадцять разів, в Ісландії – п'ять разів, в Болгарії – чотири рази, в Австрії – тричі, в Словенії (зокрема, починаючи від грудня 2012 р.) та Фінляндії (із 2000 р.) – двічі. Найцікавіша ситуація склалась у Чехії. Країна (за поправками щодо конституції) з 2012 р. є напівпрезидентською (введено посаду всенародно виборного президента). З результатів виборів глави держави у січні 2013 р. перемогу здобув М. Земан – лідер Партії громадянських правих (SPOZ – не є представлена у нижній палаті парламенту за результатами виборів у 2010 р.), колишній лідер Чеської соціал-демократичної партії (ČSSD, котра не є урядовою). Відповідно, з цього періоду почалась перша когабітація у напівпрезидентській Чехії. А це свідчить на користь, що системи аналізованого типу слід іменувати напівпрезидентськими, хоч з номінальними президентами.

Список використаних джерел

1. Литвин В. Подвійна виконавча влада : теорія та практика європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2009. – №3. – С. 25-33.

² Когабітація – це сценарій інституційного розвитку напівпрезидентської системи, за якого президент і прем'єр-міністр репрезентують протилежні парламентські партії (або президент не репрезентує парламентської партії взагалі і не позиціонується з партією прем'єр-міністра у парламенті), а президентська (чи асоційована з президентом) партія не входить у склад уряду [2].

2. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 140-149.
3. Amorim Neto O. Breaking the parliamentary chain of delegation: Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies / Octavio Amorim Neto, Kaare Strom // *British Journal of Political Science*. – 2006. – Vol. 36. – No. 4. – P. 619-643.
4. Elgie R. The classification of democratic regime types : conceptual ambiguity and contestable assumptions / Robert Elgie // *European Journal of Political Research*. – 1998. – Vol. 33. – P. 219-238.
5. Elgie R. Variations on a theme : a fresh look at semi-presidentialism / Robert Elgie // *Journal of Democracy*. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1-21.
6. Elgie R. What is Semi-presidentialism and Where is it Found / Robert Elgie // *Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study* / Robert Elgie, Sophia Moestrup. – London: Routledge, 2007. – P. 1-13.
7. Ozsoy S. An Unusual Parliamentary Model with Elected but Weak Presidents And Its Virtues and Vices / Sule Ozsoy // Presented at Conference of International Political Science Association "Political Regimes, Democratic Consolidation and the Quality of Democracy". – São Paulo, February 18th, 2011. – 15 p.
8. Shugart M. Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
9. Siaroff A. Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction / Alan Siaroff // *European Journal of Political Research*. – 2003. – Vol. 42. – P. 287-312.
10. Skach C. Borrowing Constitutional Designs : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / Cindy Skach. – New Jersey : Princeton University Press, 2005. – 151 p.